

Eva Tillberg
Stockholm

På besök i Sándor Ferenczis villa – en upptäcktsfärd bland minnen i exil och på flykt

Texten tar med läsaren på en idéhistorisk vandring där den tidiga utvecklingen i människans livshistoria länkas till vad som teoretiskt kan spåras till de psykoanalytiska rötterna, med särskilt fokus på aspekter kring objektrelationsteoriens vagg. Melanie Klein tog tidigt intryck i sin yrkesutveckling av framförallt Sigmund Freud och Karl Abraham, men även av den ungerske psykoanalytikern Sándor Ferenczi. Artikeln är skriven i essäform och kan läsas som en reflektion över hur emotionell resonans i implicita skeenden som tas tillvara kan bidra till ökad kunskap och psykisk utveckling – för det späda barnet liksom för den vuxna människan.

Sommaren 2018 var en resa till Budapest planerad vilket ledde mina tankar in på psykoanalysens tre idéhistoriska huvudstäder Wien, Berlin och Budapest; samtliga förknippade med varsin pionjär inom fältet: Sigmund Freud, Karl Abraham och

Sándor Ferenczi. Jag kände till att Ferenczi var Melanie Kleins psykoanalytiker under tidigt 1900-tal och tänkte kring vad i objektrelationsteori som möjligen kunde ha utvecklats ur de ungerska rötterna genom de personliga psykoanalytiska erfa-

renheter hon gjorde i början av sitt yrkesliv. Inför resan kontaktade jag The Ferenczi House och blev välkommen att besöka villan. Den person som tog emot vid en två timmar lång guidning, M. Takács var styrelsemedlem i den ungerska psykoanalytiska föreningen, litteraturhistoriker och filolog; det vill säga specialiserad på granskning av källtexter. Hennes intresse för Sándor Ferenczi och psykoanalys hade väckts under studierna inom detta fält. Hon kom alltså själv inte ursprungligen från psykoanalytiskt håll, men var engagerad i och dedikerad ämnet.

Den dynamiska storstaden delas av Donaus flöde. Villan ligger i ett lugnare område på Buda-

sidan i distriktet Naphegy, som betyder Sun Hill. Sándor Ferenczi längtade efter ljus och luft efter att under många år ha levt och verkat i de myllrande judiska kvarteren på Pest-sidan. Villan ligger inbäddad i grönska och föreningen förfogar idag över en liten lägenhet bestående av ett rum och kök. I villans övriga lägenheter bor andra hyresgäster. Det rum Ferenczi bedrev psykoanalys i hör numera till en annan lägenhet, och ett större rum som då tjänade som väntrum är nu ett luftigt och anspråkslöst vardagsrum med parkettgolv och generösa fönster ut mot den till synes bortglömda,

vildvuxna och lummiga trädgården. Där finns en liten samling konstföremål, originaltexter och fotografier samt föreningens förråd av psykoanalytiska skrifter och samlingar på ungerska. Guiden berättade om ett ständigt pågående arbete med att söka efter och spåra försvunna föremål och källtexter som spridits ut över världen – långt borta och nära (M. Takács, personlig kommunikation, 21 augusti 2018). Ungerns politiska historia innefattar livsvillkor under repressiva regimer som drivit psykoanalytiker i exil. De har fört med sig föremål för att rädda arvet. Med tiden har sådana föremål och texter fortsatt att migrera med sina förvaltares öden, då det inte funnits en naturlig plats att samla dem på. Man kan kalla dem minnen i exil och på flykt. M. Takács beskrev ett sorts lågmälat detektivarbete i ett fält av *absence*. Det går inte riktigt att veta om viktiga minnen finns kvar, eller var. Men man kan heller inte vara säker på att de helt försvunnit. Att villan nyligen återgått i psykoanalytisk ägo (eller snarare en del av den) är att ha återskapat en efterlängnad plats dit vad som en gång gått förlorat kan få komma hem. Bland rummets få kvarvarande föremål finns en handvävd gobeläng av Edith Ludowyk Gyömrői med titeln Women. Edith var ungersk konstnär och psykoanalytiker som emigrerade på grund av det politiska läget vid andra världskrigets början. I exil på Sri Lanka vävde hon detta konstverk år 1951, vilket skänktes till Sándor Ferenczi Society. Motivet visar sri lankesiska kvinnor med små barn; en vacker och paradisk – och samtidigt realistisk – skildring av intersubjektiv mor-barnrelation.

En teoretisk väv

Med realistisk menar jag ett sammanvävt psykiskt och fysiskt hållande, såsom Winnicott teoretiskt fångar i begrepp som *there is no such thing as an infant*, *the real mother* och *holding* (Abram, 1996; Winnicott, 1960). Gobelängens motiv, komposition, textur och färgsättning fångar något av den känsla jag kommer i kontakt med när jag läser texter av och om Ferenczi. Den tidiga mor-barnrelationen och barnet beskrivs på ett sådant sätt som jag tycker ligger nära iakttagelser och beskrivningar i modern spädbarnsforskning. Ferenczi framstår i en sådan läsning som en tidig spädbarnsobservatör och objektrelationsteoretiker, som med ett detalj-

rikt och nyanserat seende tar in det psykiska och kroppsliga samtidigt. Jag relaterar vidare till Kleins metaforer kring det goda och onda bröstet i hennes teoribildning, med en grundläggande tro på hur goda objekt kan byggas upp genom psykoanalys (Klein, 1993). Klein visar i sin teoretiska karta hur det späda barnet tar emot det livgivande som är gott och adaptivt för utvecklingen, men också när det kan vara oförutsägbart eller destruktivt. Här finns att upptäcka likartade teoretiska tankegångar hos Ferenczi, något jag återkommer till längre fram i stycket *Mothering*.

I sina tidiga texter visar Ferenczi (1916) prov på inlevelse i denna domän genom sitt språk och genom att ställa (sig) frågor innehållande subjektivitet, intention, psykisk energi och kroppslighet. Ett exempel:

Whence does the child get the boldness to set thinking and acting as equivalents? Whence comes the feeling of obviousness with which it stretches out its hand after all objects, after the lamp hanging above him as after the shining moon, in the sure expectation of reaching it with this gesture and drawing it into the domain of its power? (Ferenczi, 1916, s. 216).

Citatet kan ställas i förhållande till en nutida beskrivning där spädbarnsobservatören tänker om och tolkar spädbarnet:

... she seemed to be enumerating important zones with her hand – her mouth, her eyes, her nose and then out to touch the limits of her world, the head-box. In Bion's terms, she seemed to be looking for a realization (Bion, 1962). She appeared contained, very intent, and able to bear frustration (Cohen i Thomson-Salo, 2014, s. 110).

Hos Ferenczi (1916) finner jag termer och begrepp som kan relateras till Klein, som jag har trott också var myntade av henne. Ett sådant begrepp är *phantasi*, som till stavning och innebörd skiljer sig från det språkligt närliggande fantasi, men är mer abstrakt och svärfångat. Ferenczi (1916) beskriver fenomenet phantasi som något omedvetet i förhållande till överföringen, något som innehåller en

sedan länge bortglömd psykisk erfarenhet laddad med till synes motivlösa affekter. I Laplanche och Pontalis uppslagsverk om psykoanalytisk terminologi (1988) formuleras rubriken "*Phantasy (or Fantasy)*" (s. 314) vilket ytterligare bidrar till en viss begreppsförvirring. Termen används inom psykoanalysen i mycket vid bemärkelse. Det anses inte vara klarlagt om fenomenet skall förstås som något som hör till en omedveten, förmedveten eller medveten position (Laplanche & Pontalis, 1988).

Själv har jag uppfattat och tolkat fenomenet till psykisk form – det vill säga mer av ett öppet hur snarare än ett precist vad eller var. Med detta menar jag vilken form en objektrelation antar, på vilket sätt de inre objekten tar plats, hur individen omedvetet uppfattar vilket utrymme och vilken rörlighet de inre objekten ger eller inte ger, att det finns en analogi mellan kroppslighet och rörlighet i tankar. Den psykoanalytiskt inriktade barnpsykoterapeuten Anne Alvarez belyser hur detta kan komma till uttryck i psykoterapi och psykoanalys med barn i processer som framförallt bygger upp och utvecklar förmågan till tänkande. Det handlar mer om hur tankar över huvud taget kan bli tänkbara än själva innehållet i tankarna i sig (Blomberg, 2001). Således innefattar tänkandet om barnet – *holding the baby in mind* – därför så mycket mer än det konkreta eller det symboliska. Det är något rörligt och innehåller (späd-) barnets alla projektioner på föräldern/den nära vårdnadshavaren. Via sin egen ständigt pågående emotionella och mentala process tar föräldern omhand det osorterade och bringar reda i spädbarnets inre värld. Processen går ut på att tänka om och gissa vad spädbarnet vill eller inte vill och omsätta denna förståelse i ett begripligt och anpassat språk som kan skapa mening. Begreppet *mind* är i sig svåröversatt. I Meltzers tankegångar kan man finna begreppet, där det närmast kan översättas till "... inre värld, själsliv eller liknande" (s. 21 Ramberg, i Meltzer, 1995). Phantasi avser alltså något omedvetet, och föregår fantasi utvecklingspsykologiskt sett, men är däremot ingenting som försvinner bara för att förmåga till fantasi och symbolbildning utvecklas. Två andra teoretiska begrepp och deras innebörd som dyker upp i mina tankegångar kring objektrelationsteorins rötter är *introjektion* och *mothering*.

Introjektion

Sándor Ferenczi placeras i psykoanalysens idéhistoria som *the introjective psychoanalyst* (Borgogno, 2011) och som den teoretiker som introducerade termen 1909 (Laplanche & Pontalis, 1988). I deras uppslagsverk definieras introjektion:

Process revealed by analytic investigation: phantasy, the subject transposes objects and their inherent qualities from the "outside" to the "inside" of himself. Introjection is close in meaning to incorporation, which indeed provides it with its bodily model, but it does not necessarily imply any reference to the body's real boundaries (introjection into the ego, into the ego-ideal, etcetera). It is closely akin to identification. (s. 229)

Borgogno (2011) diskuterar centrala teoretiska och kliniska frågor i sin artikel, som hur Ferenczi skapade och utvecklade en introjektiv analytisk stil. Här finns idéer kring fenomen som imitation och identifikation som följer på introjektionsprocessen. Laplanche och Pontalis (1988) urskiljer vidare genom att exemplifiera hur det kommer till uttryck i personlighetsorganisationen, där den paranoide förvisar och driver ut de impulser från sitt ego som blivit alltför obehagliga, medan neurotikern hjälper sig genom att ta in så mycket som möjligt i sitt ego av världen utanför och gör det till "*the object of unconscious phantasies*" (s. 230) i sitt inre. Laplanche och Pontalis (1988) menar att Ferenczi använder begreppet introjektion i vid mening "*to indicate the passion for transference*" (s. 230). I det psykoanalytiska arbetet med neurotiker markerar denna framförallt det psykologiska fält som innehåller tidiga erfarenheter av att vara tillsammans med viktiga andra.

Ferenczi (1916) kopplar introjektion till omnipotens och projektion till realitet. I artikeln *Stages in the development of the sense of reality* (Ferenczi, 1916) beskriver han hur verklighetsuppfattningen utvecklas, och att vägen går via illusion och magi som en förutsättning för en senare – lika nödvändig – verklighetsprövning. Han framför idén om gradvis desillusionering i utvecklingen på symbolisk, kroppslig nivå. Den innefattar att indivi-

den först urskiljer känslor (*the subjective psychical contents*) från sensationer (*the objectified ones*). Han tänker sig en psykets första introjektionsfas där alla erfarenheter och upplevelser inkorporeras, och som senare följs av en projektfas. Han gör intressanta kopplingar mellan tidig kroppslighet uttryckt i gester och rörelser – så kallade *magic gestures* – och gester som för den vuxne långt senare i livet kan visa sig som en sorts rörelseminnen, det vill säga symboliska gester för magiska önskningar, såsom vid välsignelser eller bön.

Introjektion karaktäriseras enligt Laplanche och Pontalis (1988) dels via länken till oral inkorporering och dels genom distinktionen mellan inkorporering och projektion (vill äta/vill spotta ut/vill äta och behålla det här men inte det där). Inkorporering framhåller kroppens gränser och samtidigt, i vidare mening, att det lika mycket handlar om den psykiska apparaturen, psykisk agens etcetera. Detta leder vidare till ett annat begrepp.

Mothering

Helt kortfattat försökte Klein förstå moderns position i babyns liv från det allra första ögonblicket, och den förvrängning som sker i dess uppfattning om modern/den nära vårdaren (Hinshelwood, 1991). Upplevelsen av kontakten är distanslös och sker via direkta sensationer från huden och inåt. Ur babyns perspektiv leder det till en uppfattning om att ett utifrån kommande objekt vill någonting med babyn, att detta primära objekt kan uppfattas som ont eller gott, samt föreställningar om *inuti* eller *utanför*.

Ferenczi (Borgogno, 2011) verkar mellan rader ha föreslagit liknande idéer, att det från livets allra första början är möjligt för spädbarnet "*to 'eat shit' and be poisoned*" (s.160) på bekostnad av de goda objekten/den psykiska näringen. Borgogno (2011) hänvisar till artikeln Introjection and transference (Ferenczi, 1916) där spädbarnets utsatta läge av totalt beroende och hjälplöshet belyses, samt dess hunger efter objekt och ett för dess utveckling nödvändig omsorg. Det har inget annat val än att ta in allt, utan att äga förmåga att välja vad som kan vara bra, eller skydda sig mot det som

möjligen inte är det. Ferenczi frågar sig enligt Borgogno (2011): ”*But, then again, what is it that the baby puts inside itself?*” (s. 160) och han avser förstås inte det konkreta, utan det psykiska. I min läsning blir en koppling till Klein tydlig.

Det går heller inte att bortse från Winnicott i det här sammanhanget. Ungersk psykoanalys emigrerade med dess utövare på grund av de stora politiska svårigheterna i landet under 1900-talet. I London kom den att ha störst inflytande i the British Independent Group, och då särskilt för John Bowlby och Donald W. Winnicott (Young-Bruehl, 2002). Winnicott blev enligt Young-Bruehl (2002) ”*the Ferenczi of the British Psychoanalytical Society*” (s. 412) och utvecklade på dessa grunder en teori som belyste den preoidipala perioden i människans liv med samma tyngd som Freuds teori kring det oipala fältet med dess specifika utvecklingsuppgifter. Young-Bruehl (2002) beskriver en direkt väg från ungersk teori in till den brittiska objektrelationsteori där den smälte samman med redan pågående liknande tankegångar, liksom enskilda ungerska psykoanalytikerns inflytande över den preoidipala orienteringen på andra håll i världen.

Ferenczi, Winnicott och Klein hade alla intresse för tidig emotionalitet, och för moderns betydelse och närvaro som något grundläggande för att nå integration i utvecklingen. Det finns också teoretiska skillnader, som att den winnicottska babyns omedvetna har sin grund i upphetsning (både positiv och negativ laddning, och även odifferentierat), medan den kleinianska babyns omedvetna har sin grund i ångest. Caldwell och Joyce (2011) lyfter fram historiska länkar till Ferenczi i Winnicotts arbeten, som de beskriver som slående men orefererade. De hänvisar till exempel till erkännandet av miljöns/omgivningens betydelse i psykologisk bemärkelse, studier av jagutvecklingen och moderns anpassning till barnets behov, liksom likheter mellan idén om hur spädbarnet skapar bröstet och Ferenczis begrepp *hallucinatory magic omnipotence*. Båda framhåller betydelsen av moderns presentation av bröstet i rätt ögonblick som för att föreslå en kreativ hallucination. En annan slående likhet med Ferenczi enligt författarna är vikten av lek, som ett sätt att reglera spädbarnets emotionella behov i relationen/överföringen. Både

Winnicott och Ferenczi var medvetna om senare störningars etiologi i förhållande till tidiga anknytningstrauman (*not-good-enough-mothering*) och som krävde tekniska modifieringar i arbetet. Winnicott uppmärksammade liksom Ferenczi den verkliga moderns centrala roll för sitt spädbarn.

I *Mothering* som teoretiskt begrepp finns en variationsrikedom (Laplanche & Pontalis, 1988). Det rymmer en genuin och emotionell hängivenhet i mötet med patienten och definieras i uppslagsverket som något mer och annorlunda än en rekonstruktion av mor-spädbarn-relationen, eller en moderlig attityd. De definierar vidare *Mothering Technique* som syftar till att etablera en relation mellan psykoterapeut och patient som på samma gång är symbolisk och verklig, särskilt viktigt i arbetet med psykotiska patienter, och vars funktion framförallt är reparativ. Laplanche och Pontalis har få referenser till Ferenczi överlag, men här ligger hans teoretiska arv ganska nära.

Det psykoanalytiska paret och fältet dem emellan

Mina tankars upptäcktsfärd löper vidare till den psykoanalytiska situationen som kultur- och emotionellt meningsbärande kontext, genom det flöde som finns mellan psykoanalytiker och analysand. Zac (1971, i Etchegoyen, 1991) menar att den psykoanalytiska situationen konstitueras av ett fält inom vilket det finns både absoluta och relativa konstanter i behandlingen, varav två särskilt relaterar till det personliga fältet. Psykoanalytikerns personlighet och dennes vetenskapliga hemvist, samt annat av konkret natur som presenteras i miljö och har med just denna analytiker att göra. Jag tänker mig att den kulturpsykoanalytikern i sin helhet kommer ifrån skapar en Gestalt i analysandens värld, tas in konkret via sinnena och kan förnimmas, betraktas, höras, avläsas, tänkas om och tolkas. Ett preoidipalt språk om man så vill, som analysanden likt spädbarnet tar in på implicit nivå, lär sig att känna igen och relaterar till parallellt med tal, språk och tankar. Zac (1971 i Etchegoyen, 1991) urskiljer en relativ konstant i det psykoanalytiska paret, som vare sig är psykoanalytikern eller

analysanden utan båda. I min läsning blir $1+1=3$, alltså något som representerar ett mellanområde i winnicottsk mening. Paret som ett mellanområde i överföringsrelationen – en överföringsneurosens plats – där kreativitet och förändring blir möjlig och varje del i paret ger sitt unika bidrag. Jag länkar Zacs överföringsfält till vad Ferenczi kallar the passion for transference, där det psykoanalytiska paret – med specifika ramar och med olika och tydligt avgränsade roller – gemensamt söker sig fram till en förståelse som kan bli till för analysanden och i dennes tjänst.

Melanie Klein genomgick en flera år lång och regelbunden psykoanalys med tät frekvens (M. Takács, personlig kommunikation, 21 augusti 2018) hos en psykoanalytiker med vitala idéer kring den tidiga utvecklingen. Jag föreställer mig att det fanns en sådan ovan beskriven resonans i den psykoanalytiska situationen med det psykoanalytiska paret Sándor Ferenczi och Melanie Klein. Även om Klein i hög grad påverkades i sin yrkesutveckling av framförallt Freud och Abraham, tycker jag att det är intressant att leka med hypotesen att hon även från detta håll tog intryck på ett sätt som senare kom till uttryck i och färgade hennes teoribildning och objektrelationsteorin. En annan association från min sida är kring Ferenczi och Freud som ett idéhistoriskt psykoanalytiskt föräldrpar, som bidrar med en moderlig/kvinnlig aspekt respektive en faderlig/manlig. Det kan finnas en dotter i Melanie Klein i denna metafor som då inte faller så långt från sina pärons träd, och skapar ett eget och unikt äpple i sitt kunskapsbidrag (här anspelar jag på det svenska ordspråket Äpplet faller inte så långt från päronträdet). Att inkorporera sådan kunskap ger lika delar preoidipal och oipal näring, två domäner som Ferenczi och Freud utvecklade och företrädde. Melanie Klein vidareutvecklade det till fulla tillsammans med andra i sin samtid. Efterföljande har fortsatt det arbetet ända fram till idag.

Det är nu dags att lämna Sándor Ferenczis villa efter en idéhistorisk upptäcktsfärd, som startade i ett konstverk i betraktarens blick. Villan, och Budapest, utgör historiska platser med oräkneliga levnadsberättelser och livsöden som försätter sinne och tanke i rörelse i mötespunkten mellan dåtid

och nutid. Vägen ut från villan leder genom den till synes bortglömda trädgården, som vilar i sin vildvuxna lummighet. Ljuset silas genom trädkronorna ner mot undervegetationen täckt av murgröna och ljuden från stadens myllrande liv hörs på avstånd, här i distriktet Naphegy – Sun Hill.

Referenser

- Abram, J. (1996). *The Language of Winnicott. A Dictionary of Winnicott's Use of Words*. London: Karnac Books.
- Blomberg, B. (2001). Form in unconscious phantasy, thinking and walking. Referat från ett seminarium med Anne Alvarez. *Mellanrummet*, 4, 53-61.
- Borgogno, F. (2011). Sándor Ferenczi, the "Introjective Psychoanalyst". *American Imago*, 68(2), 155-172.
- Caldwell, L. & Joyce, A. (2011). *Reading Winnicott*. London: Routledge.
- Etchegoyen, R.H. (1991). *The Fundamentals of Psychoanalytic Technique*. London: Karnac.
- Ferenczi, S. (1916). *First contributions to psychoanalysis*. London: Maresfield Reprints.
- Hinshelwood R.D. (1991). *A Dictionary of Kleinian Thought*. Northvale, New Jersey, U.S.A.: Jason Aronson Inc
- Hinshelwood, R.D. (1994). *Clinical Klein*. London: Free Association Books.
- Klein, M. (1993). *Kärlek, skuld och gottgörelse*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Laplanche, J. & Pontalis, J.B. (1988). *The Language of Psychoanalysis*. London: Karnac Books.
- Meltzer, D. (1995). *Den psykoanalytiska processen*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Rachman, A. (Ed.). (2016). *The Budapest School of Psychoanalysis. The Origin of a Two-Person Psychology and Empathetic Perspective*. London: Routledge.
- Thomson-Salo, F. (Ed.). (2014). *Infant Observation. Creating Transformative Relationships*. London: Karnac.
- Winnicott, D.W. (1960) The Theory of the Parent-Infant Relationship. *International Journal of Psycho-Analysis*, 41, 585-595.

Young-Bruehl, E. (2002). A visit to the Budapest School. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 57, 411- 432.

Young-Bruehl, E. & Dunbar, C. (2009). *One hundred years of psychoanalysis - a timeline: 1900-2000*. Toronto, Canada: Caversham productions.

Sökord: spädbarnsobservation, förälder-spädbarn, objektrelationsteori, psykoanalys, idéhistoria, överföring.

Keywords: infant observation, parent-infant, object relation theory, psychoanalysis, history of ideas, transference.

Abstract: This article is previously published this year, 2019, in the periodical of the Psychotherapy Centre, No. 2. With the permission of their editorial board it is now republished in the Mellanrummet. The text brings the reader on an ideahistorical walk, where the early development in the life history of man, is linked to what in theory can be traced to the psychoanalytic roots, with special focus on aspects around the legacy of the object relation theory. Melanie Klein was early influenced in her professional development by, above all, Sigmund Freud and Karl Abraham, but also by the Hungarian psychoanalyst Sándor Ferenczi. The article is written in the form of an essay and can be seen as a reflection on how implicit knowing, when taken into account, may contribute to increased knowledge and psychic development – for the infant as well as for the adult.

Tidigare publicerad i föreningen Psykoterapicentrum's tidskrift *Psykoterapi* nr 2, 2019. Den återpubliceras nu i Mellanrummet med tillstånd från redaktionen i *Psykoterapi*.

Eva Tillberg är legitimerad psykoterapeut med specialiserad inriktning mot barn, unga och föräldrar, dansterapeut (GPU) samt handledare och lärare i psykoterapi verksam i Stockholm. Eva är kandidat vid Svenska psykoanalytiska föreningens utbildningsinstitut samt redaktör i Mellanrummet – Nordisk Tidskrift för Barn- och Ungdomspsykoterapi.

eva.tillberg@icloud.com